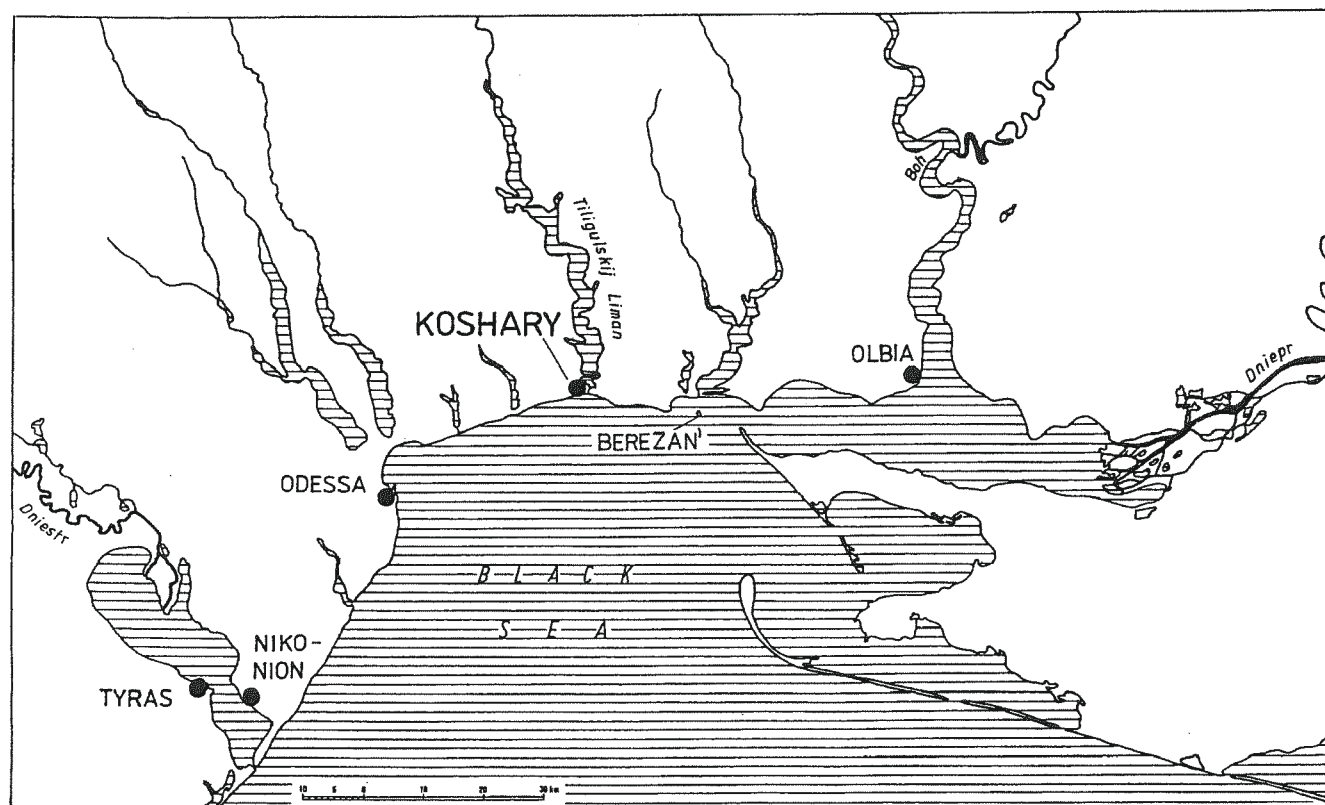

Jan Chochorowski, Ewdoksja Papuci-Władyka, Evgenia Redina

Polsko-ukraińskie badania wykopaliskowe zespołu stanowisk z okresu antycznego w miejscowości Košary koło Odessy

Zespół stanowisk z okresu antycznego w Košarach znajduje się około 40 km na wschód od Odessy, po zachodniej stronie ujścia Tiligulskiego Limanu (antyczny Aksiak) do Morza Czarnego (ryc. 1). Zajmuje on wysoki cyfel nadmorskiej terasy, oddalony tu od obecnej linii brzegowej o około 900 m oraz przylegające partie grzbietu wysoczyznowego (ryc. 2). Głównym elementem zespołu zabytkowego są pozostałości osiedla (miasta) z widocznymi nawet na powierzchni

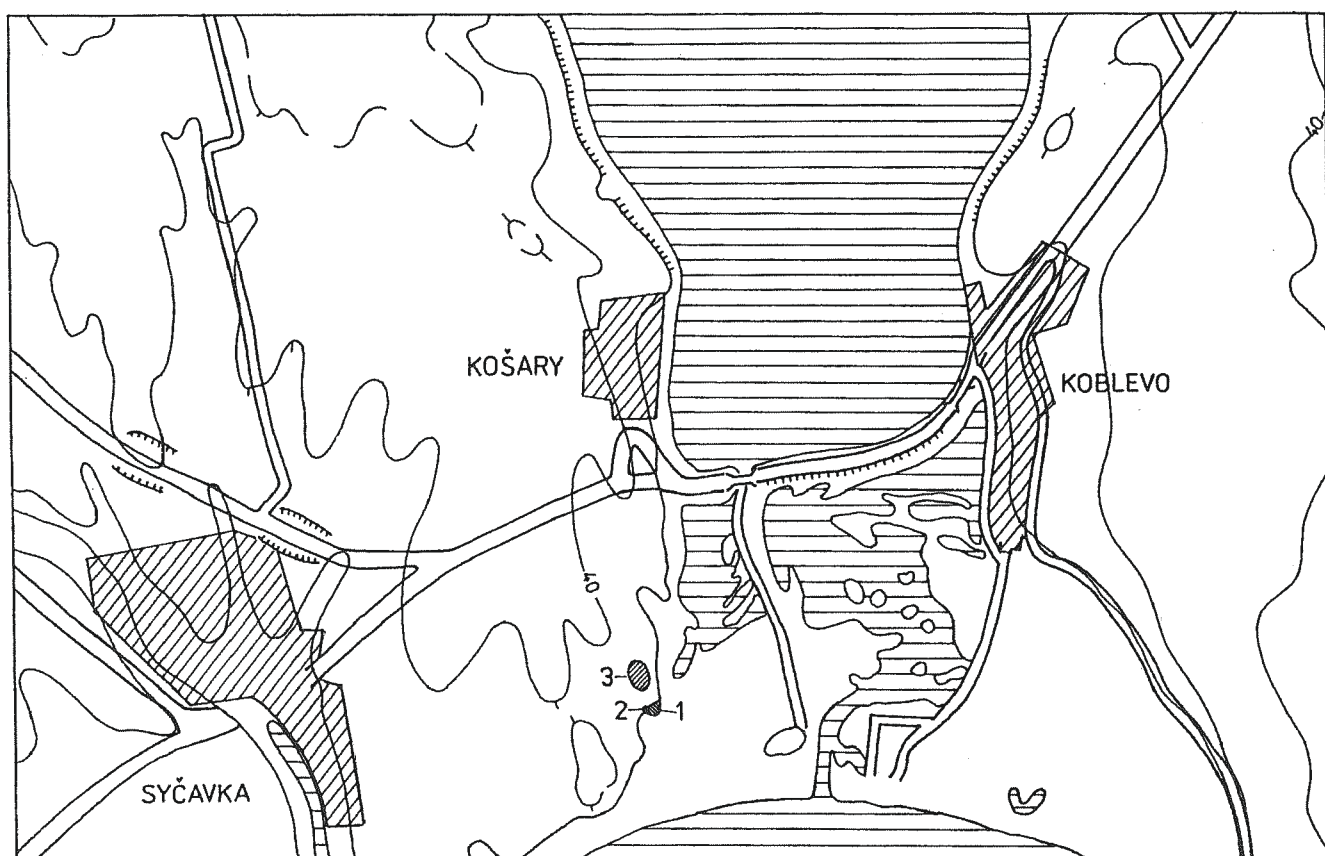
reliktami kamiennej architektury, położonego na samym wierzchołku cypla. Cyfel ten wznosi się o około 25 m ponad wypełnione dzisiaj namulami szerokie ujście limanu (fot. 1). Od strony wschodniej i południowej teren osiedla ogranicza gwałtownie opadający stok cypla zaś od strony południowo-zachodniej, głęboko wcięty jar. Na południowo-zachodnim skraju cypla, poniżej jego plateau znajduje się widoczny w terenie kopiec ofiarny, tzw. zolnik lub eschara. Od strony

Ryc. 1. Mapa pół.-zach. wybrzeży Morza Czarnego z zaznaczonym położeniem zespołu w Košarach i najważniejszych osiedli greckich typu miejskiego

Abb. 1. Landkarte der nord-westlichen Schwarzmeerküste mit der markierten Lage des Komplexes in Košary und der wichtigsten griechischen städtischen Siedlungen

Рис. 1. Карта северо-западного побережья Черного моря с обозначенным местонахождением комплекса в Кошарах и наиболее важных греческих поселков городского типа

Ryc. 2. Pozycja topograficzna zespołu stanowisk w Kośarach: 1 – osiedle, 2 – zolnik, 3 – nekropola
 Abb. 2. Topographische Lage des Fundstellenkomplexes in Košary: 1 – Siedlung, 2 – Zolnik, 3 – Nekropole
 Рис. 2. Топография комплекса памятников в Кошарах: 1 – поселок, 2 – зольник, 3 – некрополь

północno-zachodniej, plateau cypla przechodzi natomiast w rozległy grzbiet wysoczyzny zajmowany przez cmentarzysko. W latach 50-tych i 60-tych na powierzchni były tu jeszcze widoczne nasypy około 15 kurhanów o wysokości 0,3–0,5 m oraz ponad 30 jaśniejszych plam na powierzchni gruntu po roзорanych już całkowicie kurhanach.

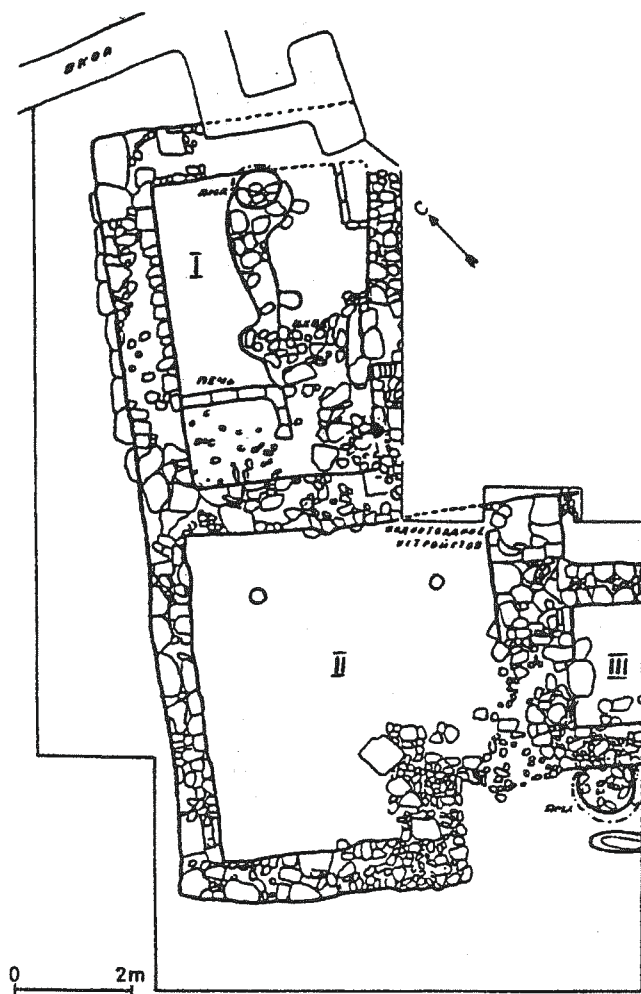
Badania kierowanej przez autorów polsko-ukraińskiej Ekspedycji Archeologicznej „Košary” rozpoczęły się w roku 1998, w ramach programu stanowiącego jeden z elementów współpracy pomiędzy Instytutem Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie a Muzeum Archeologicznym w Odessie. Zgodnie z zawartą umową program ten przewiduje wieloletnie badania wykopaliskowe (finansowane głównie przez stronę polską) oraz wspólne opracowywanie i publikowanie wyników. W badaniach tych biorą również udział z ramienia Instytutu Archeologii UJ dr Jarosław Bodzek oraz – w myśl założeń współpracy – doktoranci: Anna Gawlik, Piotr Godlewski, Wojciech Machowski, Roman Szczerba, a także studenci jako praktykanci, ale również jako współautorzy i autorzy opracowań, realizowanych w ramach prac magisterskich. Muzeum Archeologiczne w Odessie reprezentują w Ekspedycji ponadto: Ludmila Nosova, Tatiana Korkorżickaja i Vladimir Petrenko. W roku 1999 w badania Ekspedycji ze strony polskiej włączyli się prof. dr hab. Krzysztof Kaczanowski i mgr Andrzej Kosydarski z Zakładu Antropologii Instytutu Zoologii Uniwersytetu Jagiellońskie-

go. Badania wykopaliskowe, na mocy oddzielnej umowy, wspiera również (organizacyjnie a także finansowo), Urząd Ochrony Zabytków administracji państwowej na obw. odesski. Poza aspektem poznawczym, prace wykopaliskowe na stanowiskach zespołu koszarskiego mają bowiem również charakter ratowniczy, w związku z intensywnym niszczeniem substancji zabytkowej przez współczesnych rabusiów.

Wykopaliska polsko-ukraińskie przeprowadzone w latach 1998–1999¹ poprzedziły akcje badawcze archeologów rosyjskich i ukraińskich. Po odkryciu w 1950 roku przez L. M. Savina koszarskiego osiedla (określonego wówczas mianem grodziska w związku z zaobserwowanymi rzekomo relikami kamiennych fortyfikacji), w 1954 roku ukazał się artykuł È. A. Symonoviča (1954, s. 146–150), w którym autor podjął próbę identyfikacji tego obiektu z antycznym miastem Odessos, wymienianym m.in. u Pliniusza Starszego, Klaudiusza Ptolomeusza i Arriana². Do tej tradycji nawiązano zresz-

¹ Prace te są finansowane przez Uniwersytet Jagielloński (DS i BW Instytutu Archeologii), Komitet Badań Naukowych (nr grantu 0128/H01/99/16), a także – w niewielkim stopniu – przez Sponsorów: BP Poland sp. z o.o. oraz Pierwszy Polsko-Amerykański Bank w Krakowie. Udział antropologów finansowany jest w całości przez Zakład Antropologii Instytutu Zoologii UJ.

² Jest to drugie (młodsze) miasto tej nazwy. Starsze Odessos założone zostało około 610 roku przed Chr., w miejscu zajmowanym dziś przez bułgarskie miasto Warna.

Ryc. 3. Fragmenty zabudowy w zach. części osiedla odsłonięte w 1955 roku przez È. A. Symonoviča

Abb. 3. Fragmente der im Jahre 1955 durch È. A. Symonovič freigelegten Bebauung im westlichen Teil der Siedlung

Рис. 3. Фрагменты застройки в западной части поселка, открытые в 1955 году Э. А. Шимоновичем

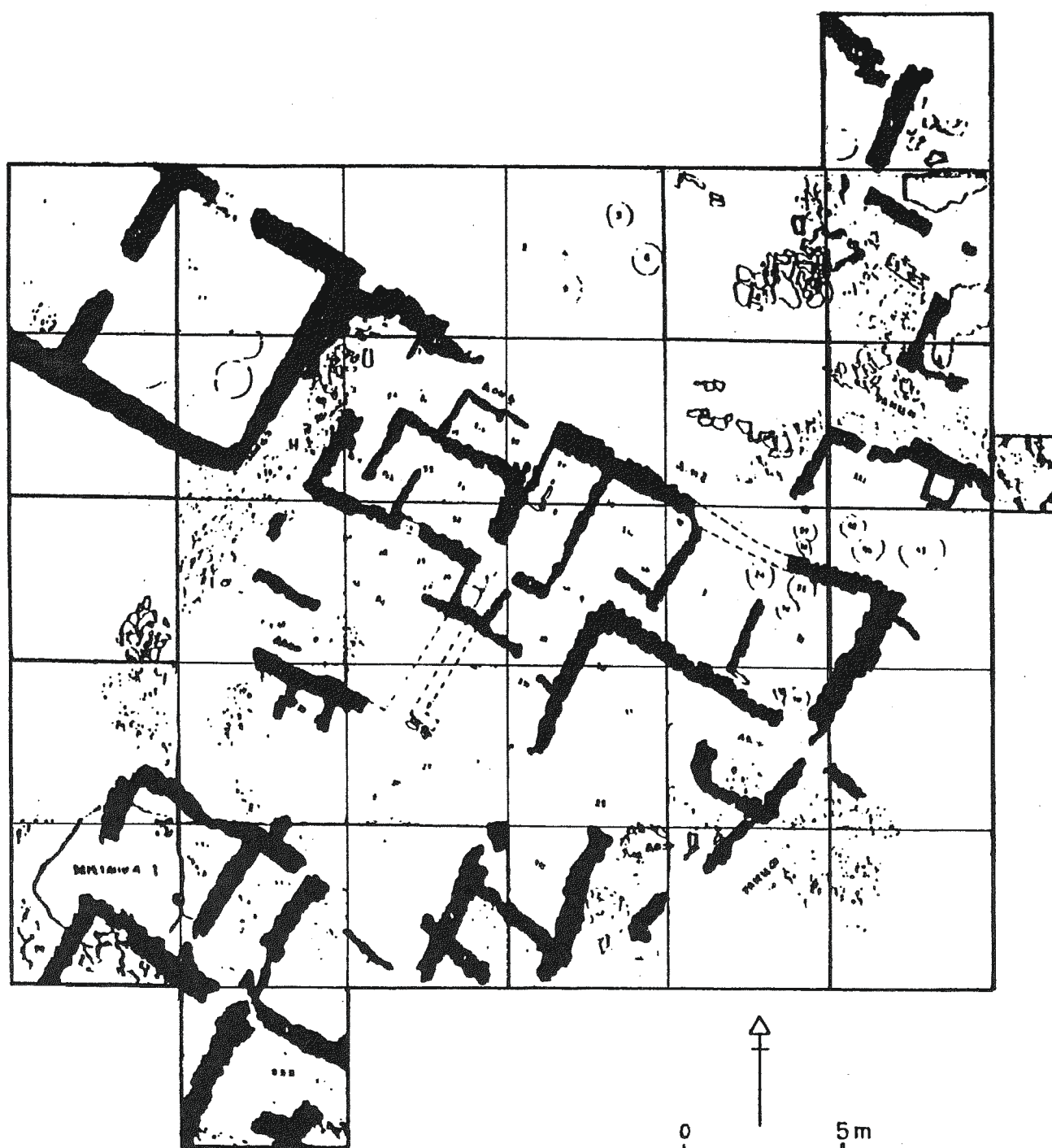
tą nadając w czasach nowożytnych nazwę współczesnej Odesie. Prace wykopaliskowe w Kośarach badacz ten podjął natomiast w 1955 roku (È. A. Symonovič 1962, s. 176–180; 1964, s. 145–153), prowadząc je zarówno na nekropoli jak i na osiedlu (tu również w latach 1964–65) (ryc. 3). Później w latach 1964–1965, 1967–1968, 1980 i 1987–1991 kontynuowali je È. I. Diamant, È. A. Levina i E. F. Redina (ryc. 4). W efekcie na cmentarzysku przebadano 43 obiekty (w tym 3 kurhany z epoki brązu), wśród których dominowały groby niszowe, groby komorowo-katakumbowe (bezkorytarzowe) i jamowe³. Odkryte inwentarze pozwoliły na określenie ram

³ Zgodnie z przeprowadzonymi wówczas obserwacjami na powierzchni terenu widocznych było 15 kurhanów o wysokości 0,3–0,5 m i ponad 30 jaśniejszych plam będących resztkami podstawy rozoranych mogił. Całkowitą powierzchnię nekropoli oceniano wtedy na około 10 ha. Ponieważ część obiektów, zwłaszcza kurhany położone w strefie czapy wysoczyznowej, mogą się wiązać z epoką brązu, powierzchnia nekropoli antycznej jest zapewne znacznie mniejsza.

chronologicznych nekropoli na IV – początek III wieku przed Chr. Na osiedlu, prace wykopaliskowe skoncentrowane zwłaszcza w części północno-wschodniej (wykopy I–III), a także w zachodniej (È. A. Symonovič 1964, s. 146, ryc. 1), doprowadziły natomiast do odsłonięcia resztek zabudowy o typowo miejskim charakterze, z kamiennie-glinianymi domami i brukowanymi ulicami. Jest to typowe zwłaszcza dla młodszej fazy zabudowy datowanej wstępnie na ostatnie ćwierćwiecze IV – pierwszą połowę III wieku przed Chr. Starszy horyzont budowlany reprezentowały nieliczne relikty zabudowy kamiennie-glinianej oraz obiekty lekko zagłębione w ziemię i jamy gospodarcze. Wstępnie datowano go na pierwszą połowę i czasy około połowy IV wieku przed Chr. W 1991 roku wykonano także niewielki wykop na zolniku znajdującym się na południowo-zachód od ruin osiedla.

Podjęte w 1998 i kontynuowane w 1999 roku, polsko-ukraińskie badania objęły tak północno-wschodnią jak i południowo-zachodnią część osiedla (J. Chochorowski, E. Papuci-Władyka, E. F. Redina 1999, s. 55–63). W części północno-wschodniej nawiązały one do prac prowadzonych wcześniej w obrębie wspomnianego wykopu III, gdzie w 1990 roku obok tzw. „domu z pitosami” datowanego na pierwszą połowę IV wieku przed Chr., odkryto budowlę (dom XXVII) związaną ze starszą fazą funkcjonowania osiedla. Została ona dobudowana zapewne do „domu z pitosami” około połowy IV wieku przed Chr. Odsłonięto zachowane fragmenty murów północno-zachodniej części tego budynku i przebadano wypełniska zidentyfikowanych tu jam. Nie jest wykluczone, że w przyszłości uda się w tym rejonie wydzielić jeszcze jedną, najwcześniejszą fazę zabudowy, związaną z początkami rozwoju osiedla. W bogatym materiale ceramicznym najliczniej wystąpiły fragmenty amfor, w tym dwa stemplowane imadła, ze stemplami Synopy i Heraklei Pontyjskiej oraz ceramika kuchenna, typowa tak dla antycznych (greckich) jak i barbarzyńskich (scytyjskich) tradycji garncarskich. Do najbardziej efektownych należą fragmenty naczyń czarnopokostowanych.

Prace prowadzone w wykopie nr III miały częściowo charakter ratowniczy. Zaistniała tu mianowicie konieczność przebadania rozległego podpiwniczenia zapewne mieszkalnego budynku, usytuowanego w sąsiedztwie ulicy z zachowanym częściowo brukowaniem. Wypełnisko tego podpiwniczenia było bowiem intensywnie rozkopywane przez współczesnych rabusiów. Prawie kwadratowe podpiwniczenie, o powierzchni 10,2 m², zagłębione w grunt na około 2 m, posiadało licowanie w postaci kamiennie-glinianego muru, najlepiej zachowanego po stronie zachodniej (ryc. 5). Podwalinę tej ściany tworzyły dwie warstwy ociosanych bloków z muszłowca, stanowiącego na tym osiedlu główny materiał budowlany (fot. 2). Na nich wzniesiono ścianę z płaskich płyt piaskowca i otoczków (17 warstw) spojonych zaprawą gliniano-wapienną. Górną część ścianki zbudowano z „cegły”, czy właściwie dużych brykietów suszonych na słońcu, ułożonych na płask w siedmiu warstwach. W trzeciej warstwie od dołu zaobserwowano trzy symetrycznie rozmieszczone, poziome, tunelowe otwory zapewne po belkach-legarach podtrzymujących strop. W północnej części podpiwniczenia znajdowała się ściana działowa wzniesiona z surowej,

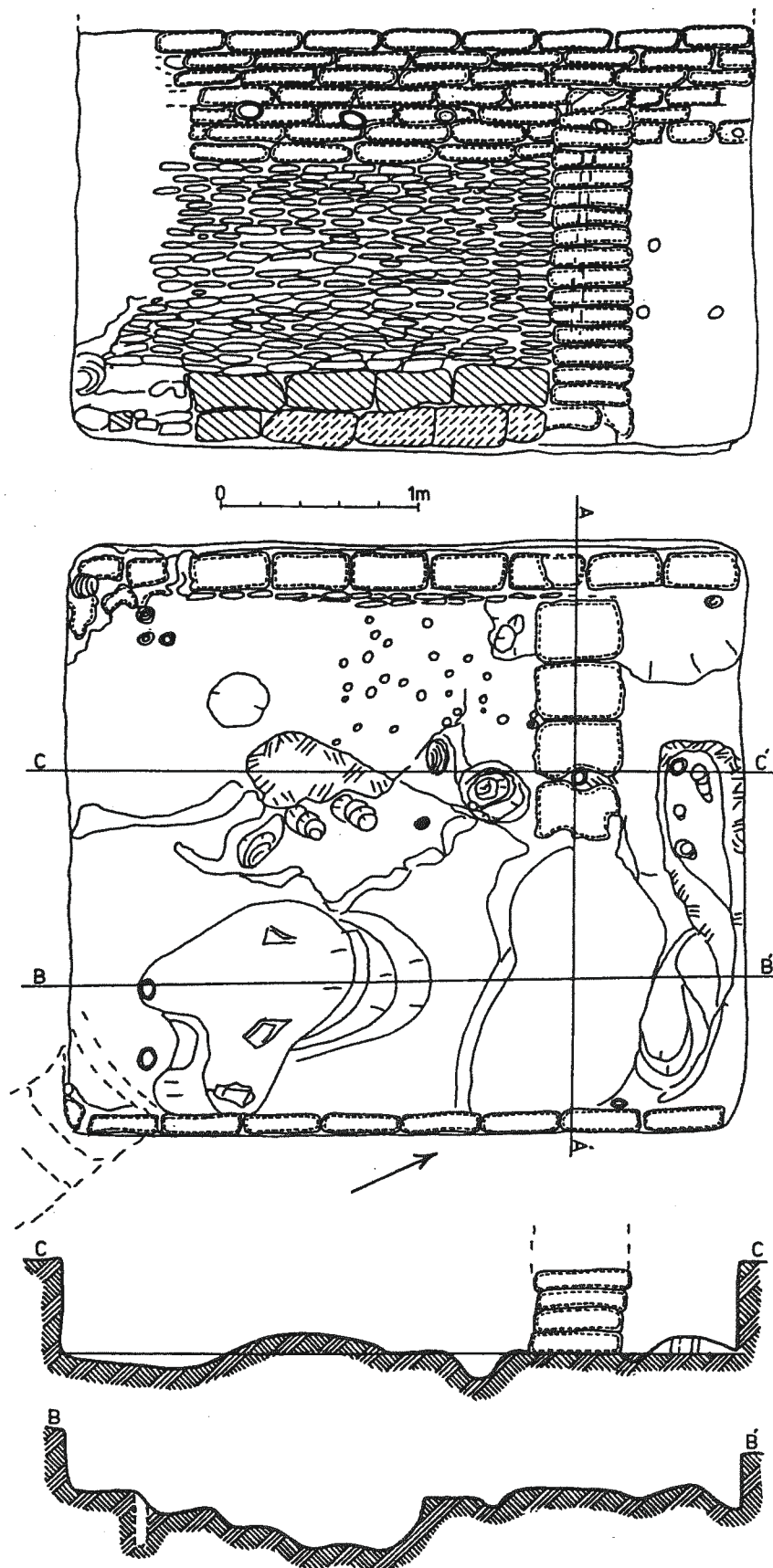

Ryc. 4. Fragmenty zabudowy w płn.-wsch. części osiedla odsłonięte w latach 1987–1991 przez Ekspedycję Ukraińską
 Abb. 4. Fragmente der in den Jahren 1987–1991 durch ukrainische Expedition freigelegten Bebauung im nord-östlichen Teil der Siedlung
 Рис. 4. Фрагменты застройки в северо-восточной части поселка, открытые в 1987–1991 гг. украинской экспедицией

tj. suszonej na słońcu cegły, oddzielająca jakby wąski korytarzyk. Do podpiwniczenia schodziło się schodkami wyciętymi do głębokości 0,8 m w lessowym podłożu, w południowo-wschodnim narożniku, a następnie po drabinie osadzonej w klepisku. W wypełnisku piwnicy znaleziono m.in. liczne fragmenty sporych rozmiarów dachówek z brzegami. W bogatym materiale ceramicznym obok masowo reprezentowanych fragmentów amfor datowanych na IV–III wiek przed Chr., licznie występuje ceramika ręcznie lepiona o miejsco-

wych, „scytyjskich” tradycjach. Wśród znalezisk specjalnych warto wymienić czarnopokostowany lekyt i fragment szarego, toczzonego talerza z graffiti.

W południowo-zachodniej części osiedla prace podjęto w obrębie nowego wykopu, oznaczonego numerem IV, rozkopując obszar o powierzchni 125 m² (ryc. 6). Odsłonięto tu krótką uliczkę, o długości około 12 m i szerokości niecałe 2 m, zorientowaną w linii północny-zachód – południowo-wschód i biegnącą od stromej krawędzi cypla (po stronie po-

Ryc. 5. Podpiwniczenie budynku zbadanego w wykopie III oraz konstrukcja muru liczącego zachodnią ścianę
 Abb. 5. Unterkellerung des im Grabungsschnitt III erforschten Gebäudes und die Mauerkonstruktion an der westlichen Wand
 Рис. 5. Подполье дома, исследованного в раскопе III и конструкция западной облицовочной стены

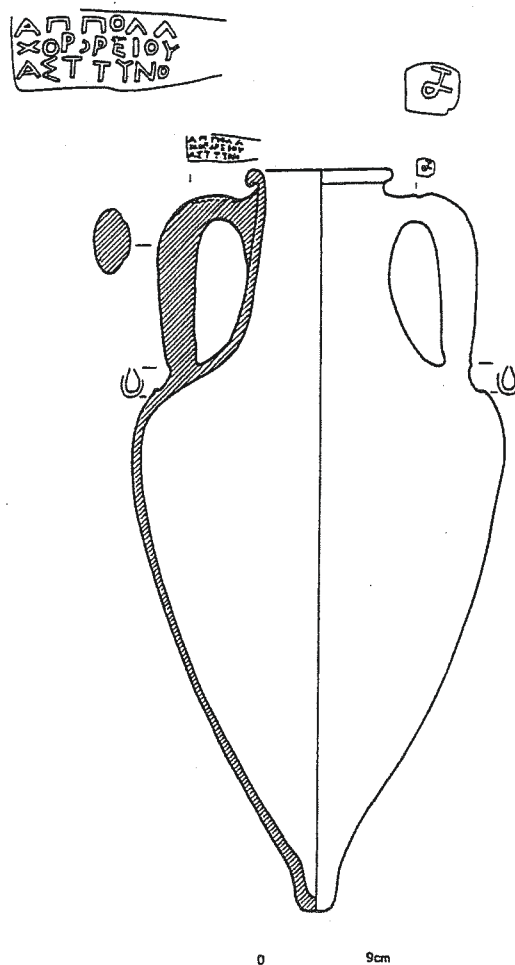
ne kwartały osiedla?)⁴. Nie można bowiem wykluczyć, iż naturalne procesy erozyjne spowodowały osunięcie się elementów zabudowy rozlokowanych w krawędziowej strefie osiedla sąsiadującej z około 20-metrową skarpą. Założony w tym rejonie wykop sondażowy nie ujawnił żadnych struktur architektonicznych, jedynie przemieszaną warstwę próchniczną z ruchomym materiałem zabytkowym. Powstała ona w wyniku wspomnianych procesów erozyjnych oraz kopania okopów w czasach II wojny światowej, co również przyczyniło się do częściowego zniszczenia zabudowy osiedla.

Przy zachodnim narożniku domu II znajduje się wylot małej uliczki a właściwie zaułku o szerokości około 1,3 m, kończącego się również przy wolnym od zabudowy placu. Uchwycony na niewielkiej przestrzeni narożnik sąsiadującego budynku wskazuje, że zabudowa osiedla miała – także w tym rejonie – regularny charakter zdeterminowany układem wzajemnie prostopadłych ulic.

W badanym rejonie obok przyziemi budynków reprezentujących młodszą fazę zabudowy osiedla, odsłonięto również w wielu miejscach relikty wcześniejszych stratygraficznie założeń kamienno-glinianych, związanych z jego starszą fazą. Należą do nich zachowane w narożniku południowo-zachodnim centralnego pomieszczenia domu II dwa fragmenty murów (oznaczone na ryc. 6 jako 10 i 11), tworzące narożnik struktury należącej do wcześniejszej fazy zabudowy osady, ponieważ mur 10 wyraźnie znajduje się poniżej muru zachodniego tego pomieszczenia. Niestety nie uchwycono kontynuacji muru nr 10 w kierunku zachodnim. Prawdopodobnie uległ on zniszczeniu przy wznoszeniu pomieszczenia nr 2 domu II.

W obrębie wykopu IV odkryto także i przebadano kilkanaście zagłębionych w podłoże różnego typu obiektów – „jam”, głównie o charakterze gospodarczym. Do ciekawszych obiektów tego typu należała jama nr 9, przylegająca do północno-zachodniej ściany domu II, tj. od strony wolnego od zabudowy placu. W jej wypełnisku znaleziono m.in. niemal kompletną amforę wyprodukowaną w Chersonesie ze stemplami na obydwóch imadłach (ryc. 7). Jeden z nich należy do tzw. stempli urzędników (w tym wypadku astynoma *ΑΠΟΛΛΑΣ Ο ΧΟΡΕΙΟΥ*) i plasuje się w grupie chronologicznej 2A, według klasyfikacji V. I. Kaca (1994, s. 48, 58 i tab. VI oraz s. 86 nr 11). Zwracają tu uwagę błędy w formie wyrazu *astynomos*, w którym „dłożono” drugą literę „t”. Drugi stempel – *HP*, należy do grupy tzw. stempli „producentów”, zaklasyfikowanych przez V. I. Kaca (1994, s. 49, 54, tab. CII nr 2A–16, 4 oraz s. 77 i 120 nr 12) do typu A w ramach tej grupy. Dane te pozwalają datować samą amforę na lata 285–272 przed Chr. Warto podkreślić, że dla próbki substancji organicznych pobranych z wypełniska jamy 9 uzyskano z kolei oznaczenie radiowęglowe 268 ± 78 B.C.

⁴ Jeśli przyjąć, że koszarskie osiedle posiadało swój port (co wydaje się niemal oczywiste), to jego resztki powinny się znajdować gdzieś u podnóża skarpy, pod namulami limanu. Musiało zatem istnieć również jakieś połączenie komunikacyjne między główną częścią osiedla a portem („górnym i dolnym miastem”). Rozwiązanie tego problemu musi stanowić w przyszłości jeden z głównych nurtów badań wykopaliskowych.

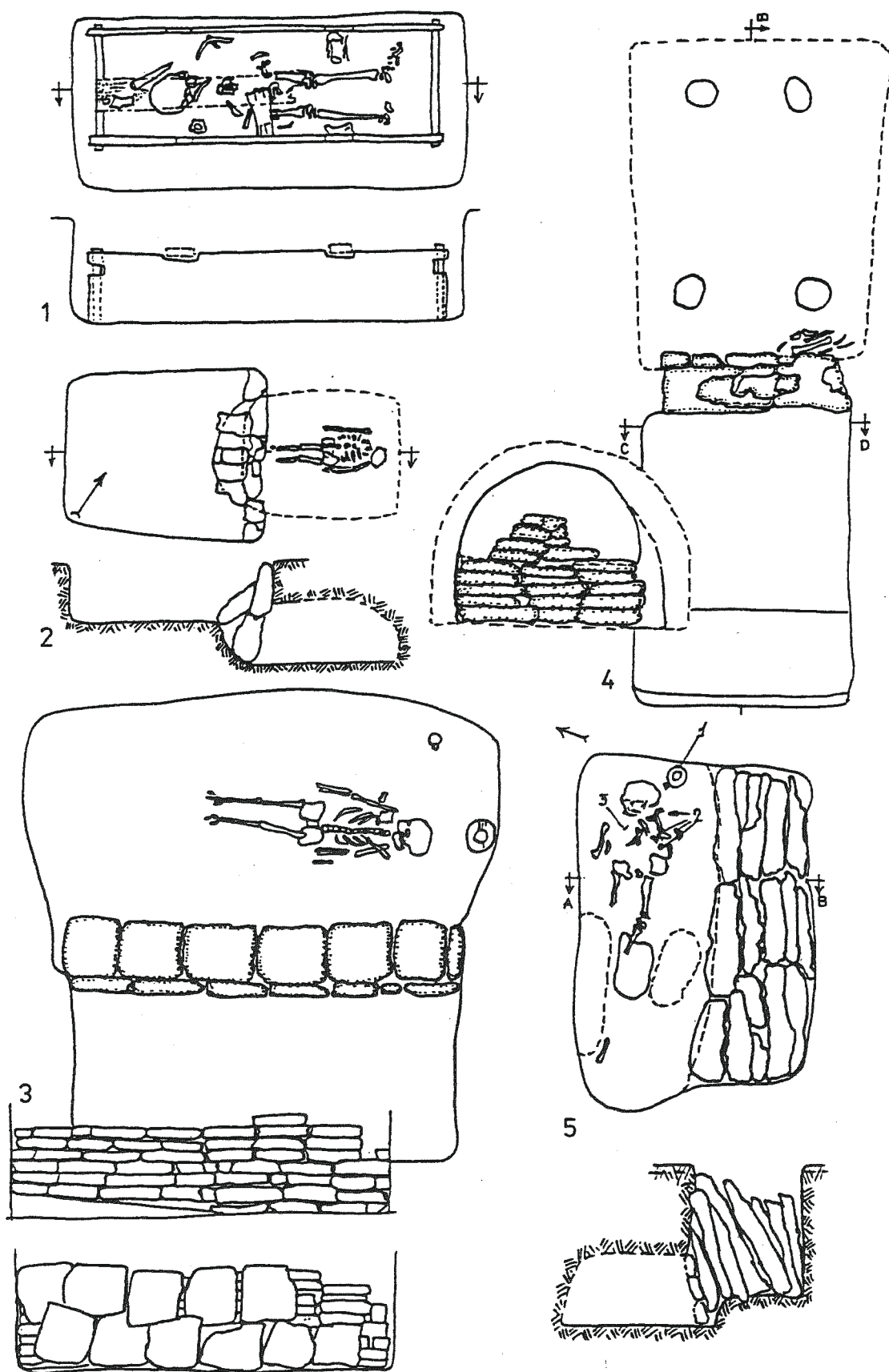

Ryc. 7. Stemplowana amfora z jamy nr 9 odsłoniętej w wykopie IV
Abb. 7. Die Stempelamphore aus der im Grabungsschnitt IV freigelegten Grube Nr. 9

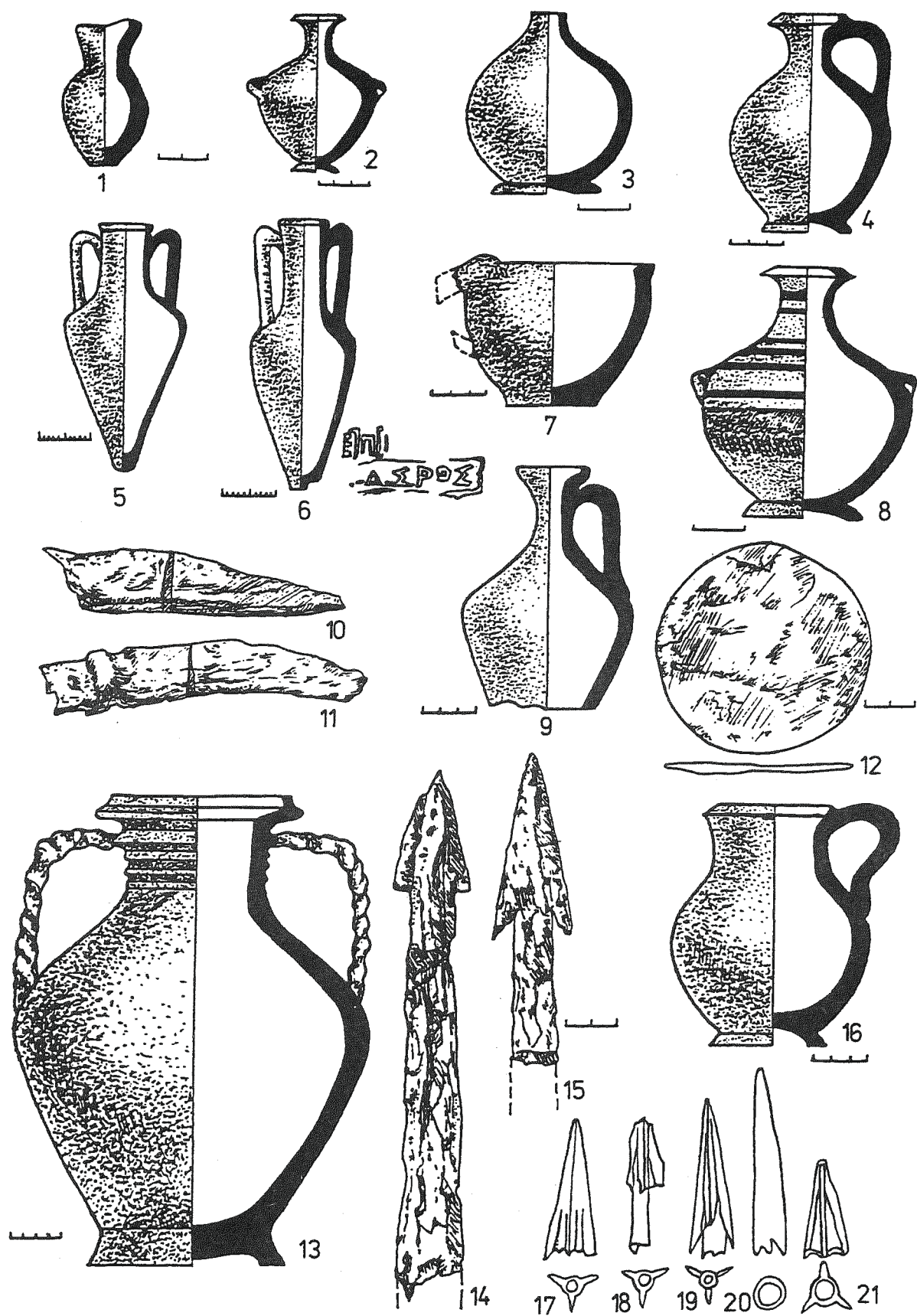
Рис. 7. Клейменная амфора из ямы № 9, открытой в раскопе IV

(Ki-7420). Daty ^{14}C uzyskano również dla materiałów organicznych pobranych z wypełniska jamy 11, zlokalizowanej w zachodnim narożniku domu II. Z pięciu próbek cztery wskazują dość zgodne datowania: Ki-7418 = 278 ± 74 B.C.; Ki-7419 = 247 ± 57 B.C.; Ki-7421 = 276 ± 69 B.C.; Ki-7422 = 253 ± 89 , piąta natomiast (Ki-7423 = 143 ± 129) odchyła się wyraźnie od tych wskazań, przy jednak – dość znacznym – błędzie standardowym. W wypełnisku tej jamy obok wielu fragmentów amfor, odkryto także fragment luterionu i ręcznie lepioną lampkę oliwną. Dane te, podobnie jak znalezisko w jamie nr 2 w domu I brązowego „Borysthena” datowanego na 330–250 przed Chr. wskazują, iż zachowane relikty najmłodszej fazy zabudowy w tym rejonie należy łączyć głównie z pierwszą połową III wieku przed Chr.

W warstwie zasypowej nakrywającej relikty omawianych budowli występowała masowo ceramika, a także sporo kości zwierzęcych. Około 80–90% materiału ceramicznego to fragmenty amfor zasobowych. Drugie miejsce pod względem ilości zajmuje ceramika ręcznie lepiąca o miejscowych tzw. „scytyjskich” tradycjach. Ponadto reprezentowane są naczyn-

Ryc. 8. Plany i przekroje grobów odkrytych w płn.-wsch. części nekropoli badanej pod kierunkiem È. I. Diamanta
 Abb. 8. Pläne und Profile der Gräber im nordöstlichen Teil der unter Leitung von È. I. Diamant erforschten Nekropole
 Рис. 8. Планы и разрезы погребений, выявленных в северо-восточной части некрополя, исследованного под руководством Э. И. Дьяманта

Ryc. 9. Wyposażenie grobów odkrytych w czasie badań Ekspedycji Ukraińskiej
 Abb. 9. Ausstattung der Gräber, die durch ukrainische Expedition freigelegt wurden
 Рис. 9. Инвентарь погребений, обнаруженных в ходе исследований украинской экспедиции

nia toczone na kole barwy szarej lub czerwonej, pochodzące zapewne z warsztatów olbijskich (?). Spotyka się także fragmenty czarnopokostowanych i czerwonofiguralnych, importowanych naczyń produkcji attyckiej. Poza ceramiką odkryto także inne przedmioty wykonane z gliny, jak ciężarki tkackie i przeszliki, a ponadto wyroby metalowe: z żelaza (np. gwoździe), ołowiu, fragmentarycznie zachowaną brązową szpilę (?), zabytki z kości (zawieszka?) oraz wisiorki wykonane z muszelek.

Na wolnym od zabudowy placu natrafiono jedynie na pochówek, zapewne męski, zalegający dość płytko i silnie uszkodzony (brak czaszki). Złożony był w owalnej jamie o orientacji zbliżonej do północno-zachodniej (ryc. 6). Użytkowana dla tego pochówku data (Ki-7426 = 542±138 B.C.) wskazuje, że należy go łączyć ze zjawiskami społeczno-kulturowymi wyprzedzającymi wyraźnie powstanie w tym miejscu osiedla o trwałej zabudowie.

Podjęte w 1998 roku pod kierunkiem L. V. Nosovej i kontynuowane rok później badania na terenie żołnika nawiązywały do starszych prac z 1991 roku, kiedy to w jego centrum wykonano niewielki wykop sondażowy⁵. W efekcie, żołnik mający kształt niewysokiego, owalnego kopca zorientowanego w linii północny-wschód – południowy-zachód, został przecięty dwoma sondażami o wymiarach 2 x 17 i 2 x 20 m, przebiegającymi prostopadłe względem siebie. Ujawniły one niezwykle skomplikowaną stratygrafię kopca, zbudowanego z licznych, nakładających się na siebie przewarstwień przesyconych popiołem, węglami, znaleziskami kości i ceramiki, poziomów spalenizny, warstewek i pakietów szczątków roślinnych (trawy), muszelek, itp. (fot. 4). Miejscami były one przedzielone warstwami sterylnego lessu, stanowiącymi pozostałość jakichś zabiegów niwelacyjnych (?), czy też „dezynfekcyjnych” (?). Cała sekwencja, w najgrubszym miejscu osiągała około 2,5 m miąższości. W górnej części nawarstwień, w pobliżu centrum kopca, zidentyfikowano także – fragmentarycznie zachowane – elementy kamiennego ogrodzenia. Zawartość zabytkową tworzyły głównie liczne znaleziska fragmentów naczyń glinianych: amfor, naczyń czarnopokostowanych, toczonych na kole szarych i żółto-ceglastych naczyń wykonanych z wyszlamowanej gliny, naczyń ręcznie lepionych, itp. Liczne są również znaleziska kości zwierzęcych, a także wyroby z kości i gliny. Nie brak tu też znalezisk metalowych, m.in. występują brązowe grociki strzał do łuku. Punkt ciężkości w datowaniu bardziej charakterystycznych znalezisk przypada na okres pomiędzy pierwszą połową IV a początkiem III wieku przed Chr. Struktura żołnika i charakter pochodzących stąd znalezisk⁶ z jednej strony eksponuje jego funkcję jako miejsca ofiarnego-eschary, z drugiej jednak nie pozwala też wykluczyć funkcji utylitarnej (śmietnisko?). Warto tu zwłaszcza podkreślić położenie żołnika w stosunku do osiedla. Jeśli bowiem przyjąć za punkt odniesienia dominujące tu w okresie

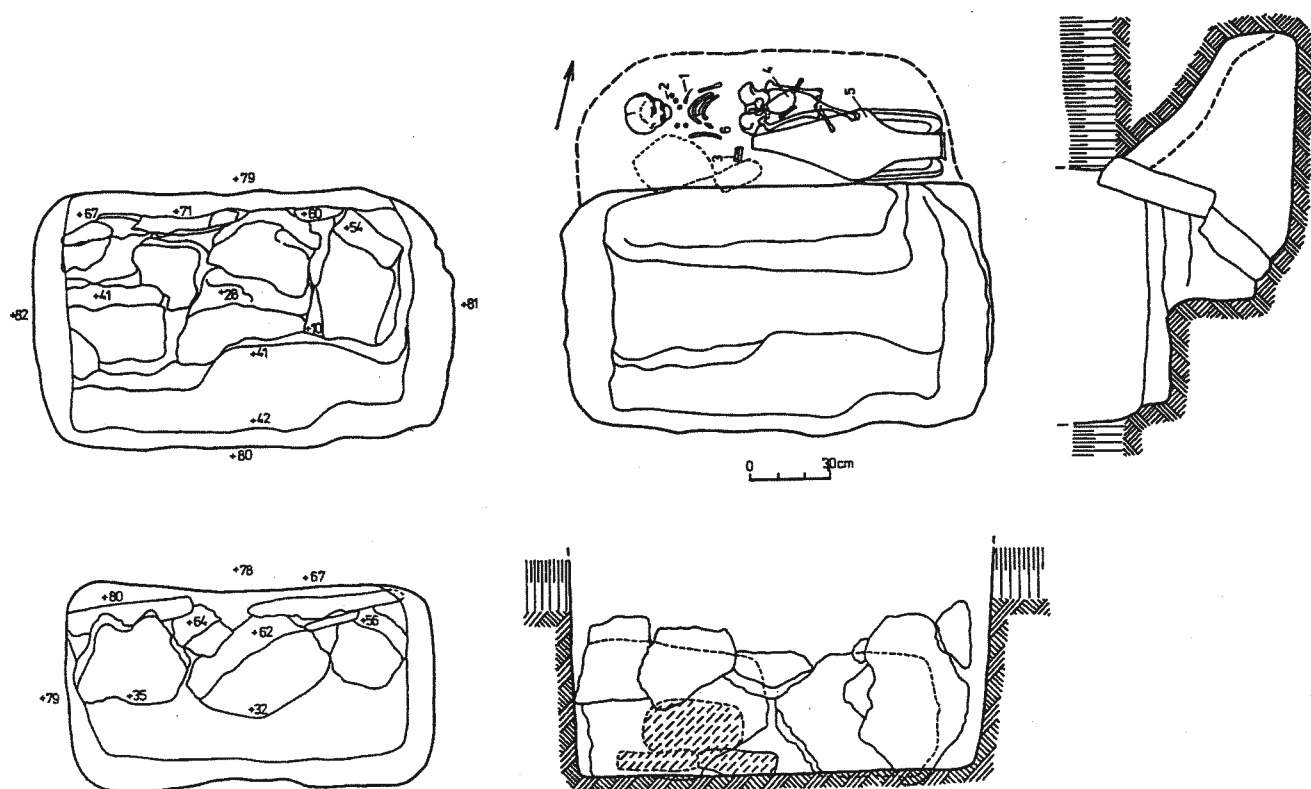
letnim (suchym) wiatry północne i północno-wschodnie, to znajduje się on dokładnie na zawietrznej.

Na terenie nekropoli – poczynając od badań kierowanych przez Ę. I. Diamanta (ryc. 8–10) – odkryto dotąd 103 obiekty; ponadto na 4 dalsze pochówki natrafiono podczas badań w obrębie osiedla. Efektem prac polsko-ukraińskiej Ekspedycji w latach 1998–1999, było przebadanie powierzchni około 1500 m² oraz odkrycie 63 obiektów (nr-y 44–106) na cmentarzysku (fot. 5–6), a także wspomnianego już wcześniej pochówka na osiedlu. Tylko dwa ze zidentyfikowanych do tej pory grobów, zawierały pozostałości kremacji⁷. Wśród wszystkich antycznych zespołów grobowych odkrytych na koszańskiej nekropoli dominują groby niszowe (63). Ich cechą charakterystyczną jest obecność bocznej niszy wydrążonej w dolnej części dłuższego boku jamy wejściowej. Orientacja jamy wejściowej nawiązuje najczęściej do osi wschód-zachód, przy czym nisze znajdują się najczęściej po jej północnej stronie. Nie brak też jednak grobów z niszą po południowej stronie jamy (np. grób 100). Znacznie rzadsze – choć szczególnie interesujące – są groby katakumbowe (10) z wielkimi komorami grobowymi oraz jamowe (17) z pochówkami w prostych, najczęściej owalnych lub zbliżonych do prostokątnych, jamach. Najbardziej charakterystyczne z nich – groby niszowe, są równocześnie najsilniej zróżnicowane. Różnice ujawniają się zarówno w wielkości i głębokości szybu, czy jamy wejściowej, wielkości i formy niszy oraz typu konstrukcji i rodzaju budulca użytego przy wznoszeniu ścianki-zapory, zamykającej wejście do niszy. Stosowano tu najczęściej kamień; zwykle były to płyty łamanego muszlowca, rzadziej piaskowca, ale niekiedy także wtórnie użyte, ociosane bloki, pochodzące zapewne z obróconych w ruinę budowli na osiedlu. Używano również cegły, a właściwie dużych brykietów z gliny suszonej na słońcu, zwłaszcza w kombinacji z budulcem kamiennym. Murki – zapory z suszonej cegły są typowe raczej dla obiektów grobowych wiążących się z greckim środowiskiem etnicznym. Wejścia do nisz zamykane były najczęściej większymi płytami i głazami, ustawionymi lekko ukośnie, na sztorc i uszczelnionymi bryłami kamienia. Monumentalizm zapór zamykających wejścia do nisz, przejawiający się ilością i wielkością głazów itp., był skorelowany w dużej mierze z rozmiarami (wielkość, głębokość), a także bogactwem wyposażenia, itp., założeń grobowych. Zapewne były to cechy wyrażające w jakimś stopniu prestiż zmarłych grzebanych w tego typu grobach. Spotyka się jednak obiekty, które mimo jednakowo monumentalnej zapory kamiennej zamykającej niszę grobową i podobnego zestawu wyposażenia, różnią się wyraźnie, np. głębokością szybu wejściowego. Jako przykład mogą tu służyć groby nr 46 (ryc. 11, 13) oraz 57 (ryc. 12, 14). Pierwszy z nich o płytkim szybie jest wyposażony m.in. w czarnopokostowany kylik, amforę heraklejską, żelazny nóż, brązowy grocik strzały i paciorki, drugi zaś, głębszy, w czarnopokostowany kantaros, amforę thazoską, żelazny nóż z drewnianą rękojeścią, zestaw brązowych grocików strzał do łuku oraz dwa astragale. W tym wypadku przyczyną różnicy w głębo-

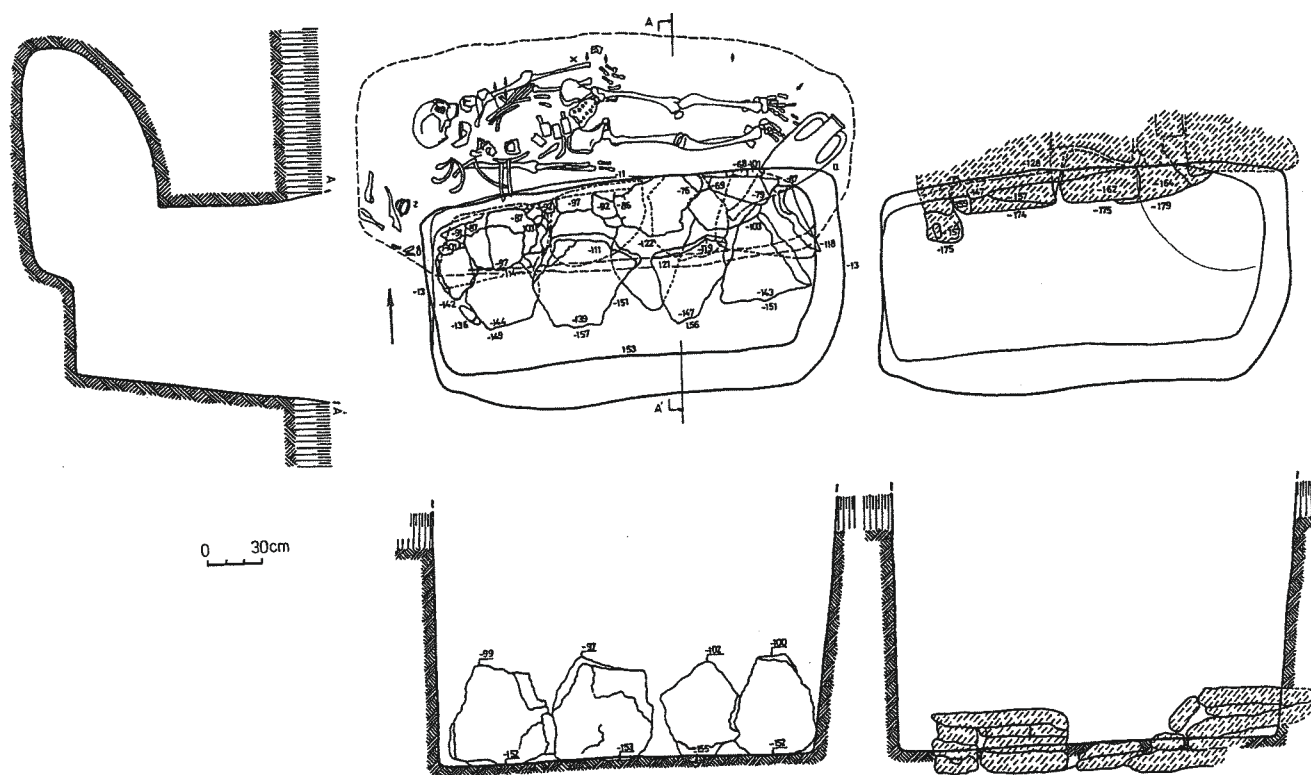
⁵ Miejsce to później było również dewastowane przez rabusiów, co przyczyniło się do dalszego naruszenia struktury zalonika w jego centrum.

⁶ Między innymi obecność charakterystycznych „chlebków” z gliny.

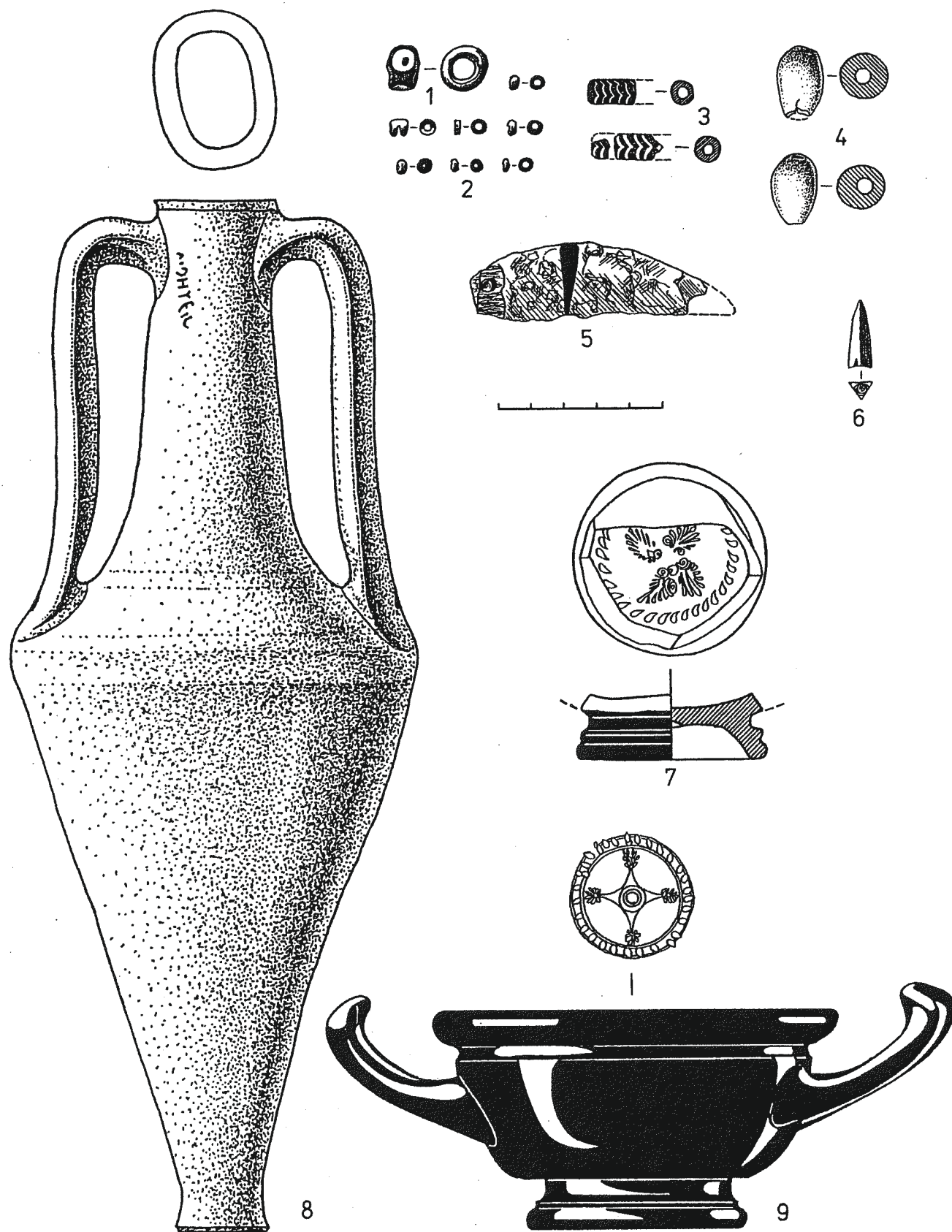
⁷ Są to groby nr 24 i 32 odkryte jeszcze w czasie dawniejszych badań kierowanych przez Ę. I. Diamanta.

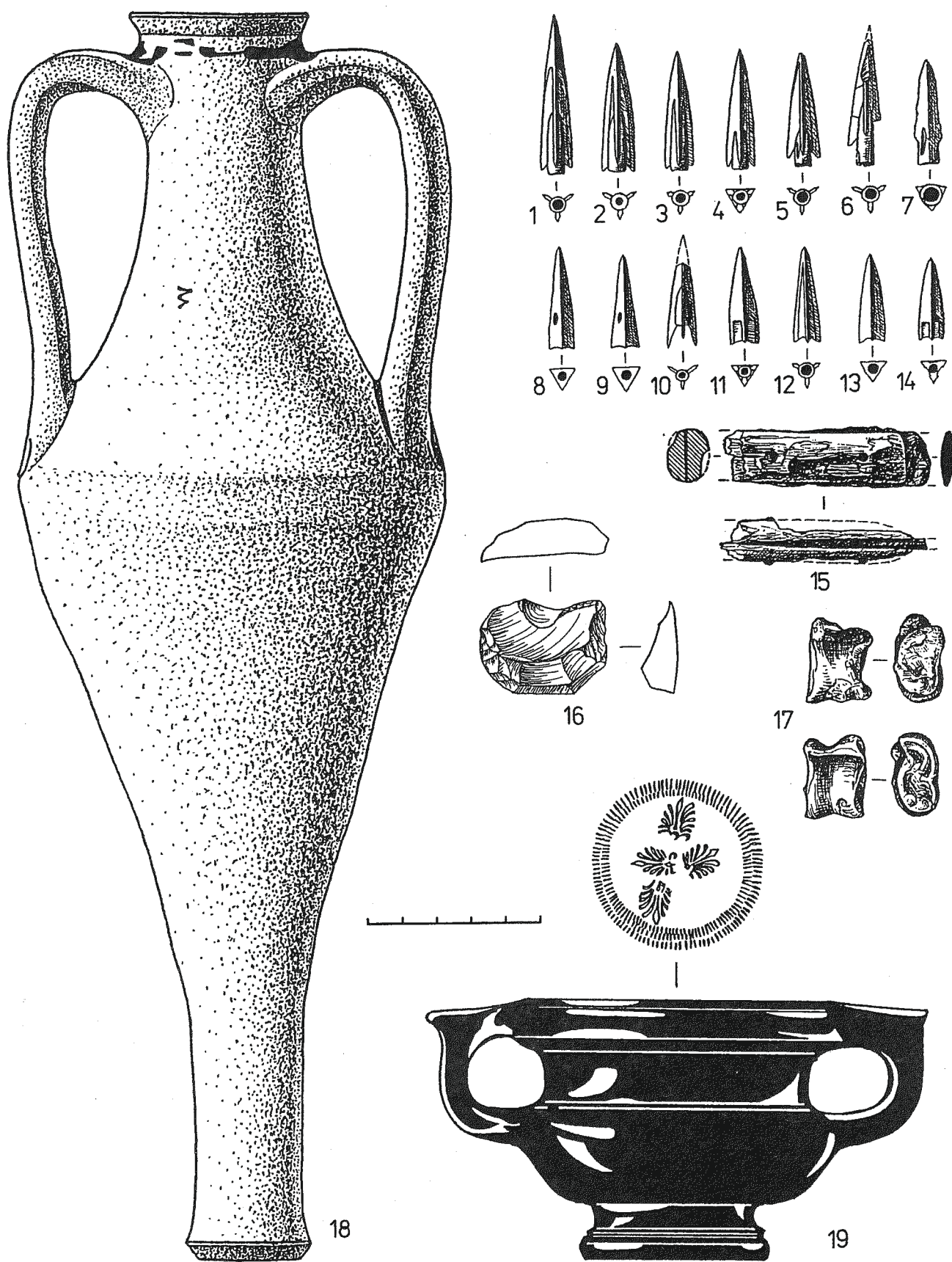
Ryc. 11. Grób 46 – plany i przekroje obiektu
 Abb. 11. Grab 46 – Pläne und Grundrisse des Objekts
 Рис. 11. Погребение 46 – планы и разрезы объекта

Ryc. 12. Grób 57 – plany i przekroje obiektu
 Abb. 12. Grab 57 – Pläne und Grundrisse des Objekts
 Рис. 12. Погребение 57 – планы и разрезы объекта

Ryc. 13. Inwentarz grobu nr 46
 Abb. 13. Inventar des Grabes 46
 Рис. 13. Инвентарь погребения № 46

Рyc. 14. Inwentarz grobu nr 57
 Abb. 14. Inventar des Grabes 57
 Рис. 14. Инвентарь погребения № 57

kości szybu mógł być wiek zmarłego. Pierwszy grób zawierał bowiem pochówek dziecka, drugi dorosłego osobnika. Rzeczywiście, pochówki dziecięce składane były na ogół stosunkowo płytko. Inaczej ma się sprawa w przypadku pochówków dziecka z dorosłym. Te posiadają zazwyczaj głębokie szyby wejściowe (np. grób 62). Nie brak przy tym także pochówków dorosłych osobników wkopywanych całkiem płytko (np. grób 100). Szczególnie charakterystyczne są tu jednak głębokie groby z rozległymi szybami i niszami oraz monumentalnymi kamiennymi (najczęściej) lub kamienno-ceglanymi zaporami (np. grób 85 – fot. 7), z reguły dość bogato wyposażone, zawierające zwykle pochówek dorosłego osobnika. Wyższy standard wyposażenia potwierdzają liczne (w przypadku tej kategorii grobów), ślady obrabowania. Z reguły posiadają one orientację wschodnią (grecką), a bogactwo wyposażenia wskazuje na związek z wyższą warstwą społeczną. Zestaw wyposażenia bogatszych grobów obejmuje najczęściej amforę i kyliks (np. grób 100 – fot. 8–9) lub kantaros i ponadto, inne elementy inwentarza, np. brązowe grociki strzał do łuku.

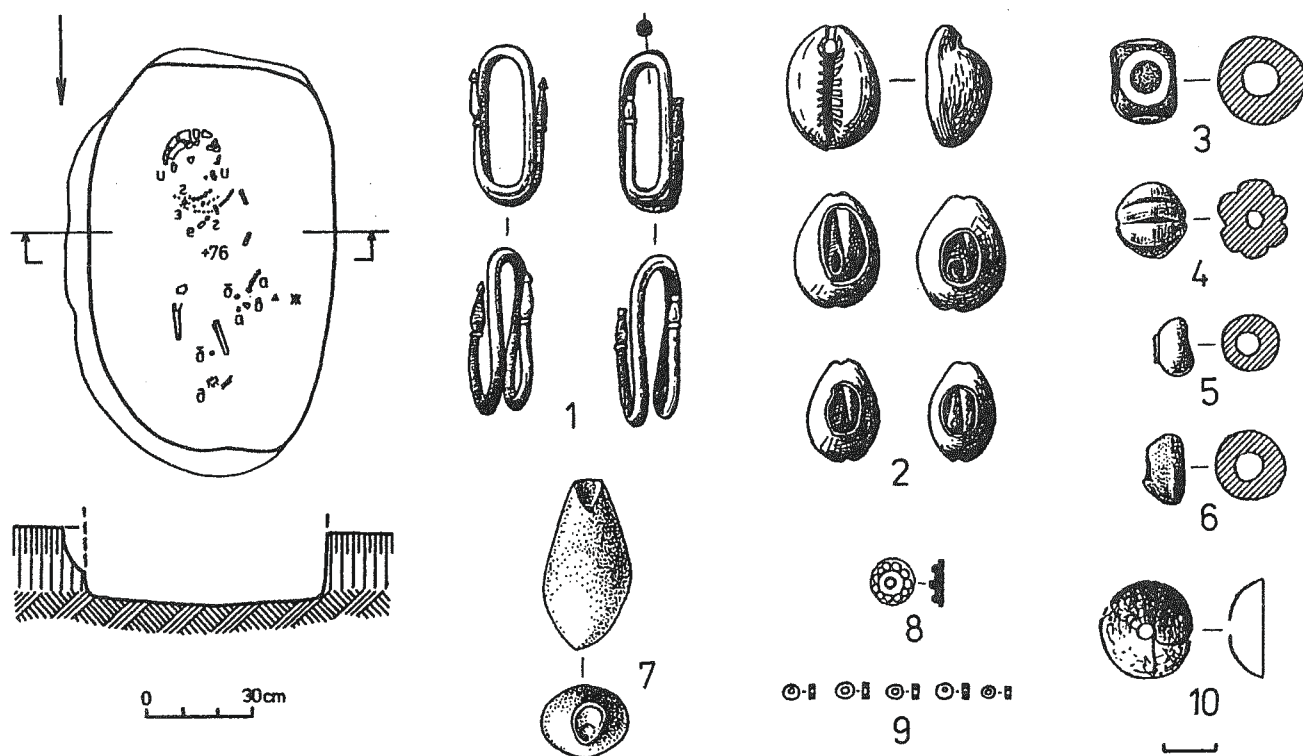
Z punktu widzenia liczebności pochówków niezwykle interesujący okazał się grób nr 81. Jest to średniej głębokości obiekt z bardzo rozległą niszą, w którym już kamienny murek robił wrażenie wtórnie naruszonego. Okazało się, iż rzeczywiście był on dwukrotnie użytkowany. Najpierw złożono w nim dwa pochówki dziecięce po czym ponownie otwarto a ludzkie szczątki i wyposażenie (3 kubki, kantaros, lekyt, miseczkę i brązową bransoletę) usunięto w głąb niszy, uzyskując przy wejściu wolne miejsce (fot. 10–12). Tu właśnie

złożono kolejny, trzeci pochówek dziecięcy wyposażony w kubek i kilkadziesiąt astragali umieszczonych zapewne pierwotnie w jakimś pojemniku (woreczku?), po czym ponownie grób zamknięto niezbyt okazałym murkiem i zasypano.

Obok grobów niszowych występują też na cmentarzysku tzw. groby katakumbowe, wyróżniające się znaczną głębokością szybu wejściowego i wydrążoną w podłożu, rozległą komorą grobową. Nie posiadają one jednak korytarzyka (dromosu) łączącego szyb wejściowy z komorą, a od dużych grobów niszowych różnią je większe rozmiary i wysklepienie podziemnej krypty. Brak dromosów jest specyficzną cechą koszarzkiej nekropoli, odróżniającą odkryte tu obiekty od typowych tak dla środowiska greckiego, jak i scytyjskiego. Wejście do komory grobowej było w tym wypadku zamykane na ogół rodzajem muru z głazów i płyt układanych horyzontalnymi warstwami. Często używano tu cegieł-brykietów z gliny suszonej na słońcu. W tym wypadku obserwuje się stosowanie różnego typu innowacji technicznych wzmacniających konstrukcję, np. przypór, czy podwójnych ścianek. Są to z reguły groby jednokomorowe. Jak dotychczas, tylko w jednym przypadku stwierdzono obecność dwóch komór wydrążonych w ściankach tego samego szybu wejściowego.

Zwykle groby jamowe różnią się między sobą głównie mniejszą lub większą głębokością jamy, najczęściej zbliżonej do prostokątnej. Na ogół nie występują tu żadne konstrukcje, choć niekiedy złożone w nich pochówki nakrywane były „brukiem” kamiennym (np. grób 106).

Niektóre groby, zwłaszcza płytsze, oznaczane były na powierzchni gruntu pionową płytą – stellą kamienną. Z tego

Ryc. 15. Grób jamowy 56 i jego inwentarz

Abb. 15. Grubengrab 56 und sein Inventar

Рис. 15. Ямное погребение 56 и его инвентарь

punktu widzenia odkryciem szczególnie interesującym jest znalezienie na terenie cmentarzyska (z tym, że w trakcie dawniejszych, a nie relacjonowanych tu badań) marmurowej płyty nagrobnej z imieniem zmarłego. Jest to górna część stelli zwieńczona frontonem z akroterionami. Zgodnie z inskrypcją, pochodziła ona z grobu niejakiego Leofanta syna Naniona, który posiadał status obywatela olbijskiego *polis*.

Z punktu widzenia architektury naziemnej wyróżnia się również, przebadany w 1998 roku kurhan (obiekt 55). Jego nasyp nie był już widoczny na powierzchni, a zarys i – równocześnie – wielkość, wyznaczał dookoły rowek zataczający krąg o średnicy nieco ponad 8 m (fot. 6). Do wnętrza przestrzeni „*sacrum*” wyodrębnionej rowem, prowadziły dwa przejścia – od strony wschodniej i zachodniej. Mniej więcej w centrum kręgu zatoczonego przez rów, znajdowały się zarysy jam wejściowych dwóch grobów niszowych, większego (po stronie południowej) i mniejszego (od strony północnej). Większy, z niszą po północnej stronie jamy, był – niestety – całkowicie zdewastowany przez starożytnych rabusiów. Pierwotnie zawierał on pochówek dorosłego osobnika. W mniejszym grobie odkryto pochówek dziecka złożony w niszy, z głową skierowaną na zachód, a więc o orientacji typowej dla środowiska scytyjskiego, wyposażony tylko w małą, brązową bransoletkę z zakończeniami w kształcie głowy węża (uszkodzoną). W górnej części wypełniska rowka zalegały pozostałości ofiar (?) składanych w trakcie uczty żałobnej (?), w postaci licznych fragmentów naczyń, skoncentrowanych zwłaszcza w pobliżu zachodniego przejścia.

Tam gdzie można było dokonać pełnych obserwacji (znaczna część grobów została zdewastowana przez rabusiów już w starożytności), dominuje reguła składania zmarłych w pozycji wyprostowanej, na wznak. Pozycja skurczona na boku częściej stosowana była w przypadku pochówków dziecięcych. Wyraźne różnice widoczne są natomiast w orientacji pochówków, bowiem w tym przypadku stosowana była zarówno orientacja wschodnia (dominuje) jak i zachodnia. Zwyczaj składania pochówków głową na wschód jest typowy dla greckiego środowiska etnicznego, zaś na zachód – dla scytyjskiego.

Mimo niewielkiego stopnia przebadania cmentarzyska (ponad 1500 m² Ekspedycja polsko-ukraińska i – mniej więcej – tyle samo Ekspedycja ukraińska kierowana przez Ę. I. Diamanta), którego powierzchnia szacowana jest obecnie na kilka hektarów, już dziś można zauważyć pewne prawidłowości w rozmieszczeniu pochówków. W niektórych rejonach obserwuje się jakby elementy układu rzędowego (wzdłuż ścieżek?). Interesująca jest także koncentracja pochówków (tak o zachodniej jak i o wschodniej orientacji), tworzących krąg wokół kurhanu (obiekt 55), którego „scytyjski” charakter nie ulega najmniejszych wątpliwości (forma założenia grobowego, zachodnia orientacja pochówków, pozostałości stypy, itp.). Najbardziej bodaj interesującym zjawiskiem w tym zakresie, jest natomiast fakt wyodrębniania się strefy, prawie wyłącznie występowania pochówków dziecięcych. Współgra to z dość wysokim, na całej przebadanej części cmentarzyska odsetkiem pochówków dziecięcych, a także z przypadkami składania w oddzielnych grobach pochówków dzieci, czy wręcz niemowląt zmarłych w okresie około-

porodowym (obiekt 103). Jest to niewątpliwie wyraz, właściwych dla reprezentowanego tu modelu cywilizacyjnego stosunków społecznych, w których obowiązywał niski próg wiekowy, bądź też łagodne wymogi obrzędów inicjacyjnych. Cecha ta jest raczej nietypowa dla cmentarzysk reprezentujących środowiska „barbarzyńskie”, gdzie obserwuje się na ogół swoisty „deficyt” pochówków dziecięcych.

Tam gdzie zespoły nie zostały zdekompletowane przez rabusiów, stwierdza się obecność wyposażenia grobowego, którego standard był w tym wypadku dość ściśle określony normami zwyczajowymi. Generalnie można stwierdzić, że zestaw wyposażenia był raczej ubogi, tak pod względem ilościowym jak i jakościowym, co jest typowe raczej dla greckiego środowiska etnicznego. Spora część pochówków (zwłaszcza dziecięcych) była w ogóle niewyposażona. W grobach wyposażonych zestaw inwentarzy odpowiada standardom typowym dla antycznych nekropoli. Tworzą go zazwyczaj 2–3 naczynia, elementy uzbrojenia i ozdoby. Wśród naczyń najczęściej spotykane są czarnopokostowane kyliksy i kantarosy oraz miseczki, dalej amfory – najczęściej pochodzące z Heraklei, Thasos i Synope, a także pojemniki dla substancji aromatycznych – lekyty i alabastrony. Wśród inwentarza ceramicznego dość często występują też toczone na kole dzbanki i kubki, barwy szarej i ceglasto-żółtej, należące do najbardziej charakterystycznych form garncarstwa greckiego w ośrodkach północno-zachodnich wybrzeży Morza Czarnego. Uzbrojenie reprezentują najczęściej brązowe grociki strzał do łuku, przy czym na ogół składano symbolicznie 2–3 strzały, rzadziej większy ich zestaw (kołczan?). Wyjątkowo spotyka się inne typy broni, np. jednosieczny, żelazny nóż-sztylet (obiekt 71). Z ozdób reprezentowane są najczęściej paciorki z pasty szklanej, bransolety brązowe, wyjątkowo zaś zausznice brązowe i srebrne. Dość charakterystycznym zjawiskiem jest występowanie w niektórych grobach astragali (kości piętowych barana), czasami w większych zestawach (np. kilkadziesiąt sztuk – obiekt 81). Jest to cecha typowa raczej dla środowiska scytyjskiego. Z narzędzi, w inwentarzach grobowych, reprezentowane są najczęściej żelazne noże z kościanymi lub drewnianymi rękojeściami.

Poza grobami, na nekropoli koszarskiej odkryto także wiele innych obiektów, które funkcjonalnie łączą się jednak również z kultem zmarłych. Chodzi tu przede wszystkim o miejsca ofiarne (niekiedy z kamiennymi ołtarzami), w postaci owalnych lub kolistych, płytkich zaciemnień o średnicy dochodzącej nawet do 10 m, rysujących się na tle podłoża dzięki nagromadzeniu pozostałości ognisk (węgli drzewnych, popiołu) oraz koncentracji drobno pokruszonej ceramiki i silnie przepalonych kości. W sąsiedztwie jednego z takich obiektów (nr 72) natrafiono na pozostałości – najprawdopodobniej – ofiar (?) składanych z ludzi (obiekty 63 i 73). Szczególnie charakterystyczny jest obiekt 63, w którym odkryto ułożone w prostokąt, inercjonalnie wyselekcjonowane kości ludzkie. Idąc od dołu były to: kości miednicy, później żebra i czaszka, a na górze kości długie nóg. Brak jest np. kręgow, kości rąk i stóp. Trudno jednak powiedzieć, czy zostały tu złożone części (fragmenty) poćwiartowanego ciała, czy też wypreparowane kości. Nie wydaje się jednak by były to wtórnie (w okresie użytkowania cmentarzyska)

Fot. 1. Widok stanowiska w Košarach od strony płd.-zach. Fot. J. Chochorowski

Fot. 1. Aussicht auf die Fundstelle in Košary von der südwestlichen Seite. Fot. J. Chochorowski

Фото 1. Вид памятника в Кошарах с юго-запада. Фот. Я. Хохоровски

Fot. 2. Zachodnia ściana podpiwniczenia odkrytego w wykopie III. Fot. J. Chochorowski

Fot. 2. Westliche Wand der im Grabungsschnitt III freigelegten Unterkellerung. Fot. J. Chochorowski

Фото 2. Западная стена подполья, выявленного в раскопе III. Фот. Я. Хохоровски

Fot. 3. Widok wykopu IV od strony płn.-zach. Fot. R. Słaboński

Fot. 3. Aussicht auf den Grabungsschnitt IV von der nordwestlichen Seite. Fot. R. Słaboński

Фото 3. Вид раскопа IV с северо-запада. Фот. Р. Слабоньски

Fot. 4. Nawarstwienia widoczne w profilach zolnika. Fot. R. Słaboński

Fot. 4. Die in westlichen Zolnik – Profilen sichtbaren Aufschichtungen. Fot. R. Słaboński

Фото 4. Наслоения, видимые в разрезах зольника. Фот. Р. Слабоньски

- Fot. 5. Widok wykopów archeologicznych na nekropolii (badania 1999). Fot. J. Chochorowski
- Fot. 5. Aussicht auf die Grabungsschnitte auf der Nekropole (Forschungen 1999). Fot. J. Chochorowski
- Фото 5. Вид археологических раскопов на некрополе (исследования 1999 г.). Фот. Я. Хохоровски

- Fot. 6. Widok wykopu z roku 1998. Na pierwszym planie kurhan – obiekt nr 55. Fot. J. Chochorowski
- Fot. 6. Aussicht auf den Grabungsschnitt vom Jahr 1998. Im Vordergrund Kurgan – Objekt nr. 55. (Fot. J. Chochorowski)
- Фото 6. Вид раскопа 1998 г. На переднем плане – курган (объект № 55). Фот. Я. Хохоровски

- Fot. 7. Grób 85 po zdjęciu sklepienia nad obszerną niszą zamkniętą kamiennym, „suchym” murem. Fot. J. Chochorowski
- Fot. 7. Grab 85 nach der Abnahme der Decke über der geräumigen Nische, die mit der trockenen Steinmauer zugemacht war. Fot. J. Chochorowski
- Фото 7. Погребение 85 после снятия свода над объемной нишей, закрытой каменной, «сухой» стеной. Фот. Я. Хохоровски

- Fot. 8. Amfora typu heraklejskiego w grobie nr 100. Fot. J. Chochorowski
- Fot. 8. Amphore vom Herakleja Typus im Grab Nr. 100. Fot. J. Chochorowski
- Фото 8. Амфора гераклеяского типа в погребении № 100. Фот. Я. Хохоровски

Fot. 9. Kyliks czarnopokostowany z grobu nr 100.
Fot. J. Chochorowski

Fot. 9. Kylix, mit schwarzem Firnis bestrichen, aus dem Grab Nr. 100. *Fot. J. Chochorowski*

Фото 9. Чернolакoвый килик из погребения № 100. *Фот. Я. Хохоровски*

Fot. 10. Grób 81 (potrójny), po zdjęciu sklepienia nad niszą. *Fot. J. Chochorowski*

Fot. 10. Grab 81 (dreifaches), nach der Abnahme der Decke über der Nische. *Fot. J. Chochorowski*

Фото 10. Погребение 81 (тройное) после снятия свода над нишей. *Фот. Я. Хохоровский*

Fot. 11. Przemieszczone w głąb niszy przy wtórnym pochówku fragmenty szkieletów i wyposażenie w grobie 81. *Fot. J. Chochorowski*

Fot. 11. Die nach hinten bei der sekundären Bestattung verschobenen Skelettfragmente und Grabausstattung im Grab 81. *Fot. J. Chochorowski*

Фото 11. Фрагменты скелетов, перемещенные в глубь ниши после вторичного захоронения, и сопровождающий инвентарь в погребении 81. *Фот. Я. Хохоровски*

Fot. 12. Siwe, toczone na kole naczynia z grobu nr 81. *Fot. J. Chochorowski*

Fot. 12. Graue, auf der Drehscheibe hergestellte Gefäße aus dem Grab 81. (*Fot. J. Chochorowski*)

Фото 12. Серые, гончарные сосуды из погребения № 81. *Фот. Я. Хохоровски*

zdeponowane kości pochodzące np. ze zniszczonego grobu. Jak na razie nie stwierdzono bowiem takich przypadków wzajemnego naruszania się obiektów, które mogłyby w efekcie stać się przyczyną podobnych praktyk.

Uzyskane do tej pory dane archeologiczne pozwalają datować początki użytkowania koszańskiej nekropoli na – co najmniej – V wiek przed Chr. Jednym z najwcześniejszych jest dziecięcy grób jamowy 56 (ryc. 15), zawierający m.in. charakterystyczne srebrne, spiralne zausznice z profilowanymi zakończeniami, datowane w środowisku scytyjskim na V–IV wiek przed Chr. (Petrenko 1978, s. 35, tab. 22: 13–17). Schyłek użytkowania tego cmentarzyska wydaje się być zsynchronizowany z końcem funkcjonowania osiedla i przy-

pada na pierwszą połowę III wieku przed Chr. Punkt ciężkości w datowaniu znalezisk, podobnie jak na osiedlu, przypada na IV – początek III wieku przed Chr. Na podobną ocenę zdają się również wskazywać datowania radiowęglowe. Z uzyskanych do tej pory 13 oznaczeń koncentracji ^{14}C w próbkach kości, 4 przypada na wiek VI, 6 – na wiek IV, 2 – na wiek III, zaś 1 – na II wiek przed Chr. Program tych badań znajduje się dopiero w stadium początkowym i na bardziej wiarygodne (statystycznie) wyniki należy jeszcze poczekać⁸.

⁸ Analizy radiowęglowe zostały wykonane przez N. N. Koraljucha i V. V. Skripkina z kijowskiego laboratorium.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

Chochorowski J., Papuci-Władyka E., Redina E. F.
1999 <i>The Polish-Ukrainian Excavations at Koshary, Odessa District: A Preliminary Report</i> , Studies in Ancient Art nad Civilization, 9, s. 55–63.	Symonovič Ė. A.
1954 <i>O drevnem Odesse</i> , „Vestnik Drevnej Istorii”, t. 4, s. 146–150.
Kac V. I.
1994 <i>Keramičeskije kleima Chersoneza</i> , Saratov.	1962 <i>Raskopki mogil vozle s. Košary na Tiligul'skom limane</i> , „Matrialy po Archeologii Severnego Pričernomor'ja”, t. 4, s. 176–180.
Petrenko V. G.
1978 <i>Ukrašenija skifii VII–III vv. do n.č.</i> , Archeologija SSSR, vypusk D 4–5.	1964 <i>Antičnyj pamjatnik na Tiligul'skom limane</i> , [w:] <i>Kratkie Soobščeniya o Polevych Archeologičeskich Issledovanijach Odesskogo Gosudarstvennogo Archeologičeskogo Muzea</i> 1962 goda, s. 145–153.

Jan Chochorowski, Ewdoksja Papuci-Władyka, Evgenia Redina

Polnisch-ukrainische Untersuchung des Fundstellenkomplexes aus der antiken Zeit in der Ortschaft Košary bei Odessa

Zusammenfassung

Die polnisch-ukrainische archäologische Expedition hat in den Jahren 1998–1999 die Ausgrabungsarbeiten auf dem antiken Fundstellenkomplex (Siedlungsruinen, sogen. Zolnik, d.h. eine Opferstelle – *eschara* und eine Nekropole), in der Ortschaft Košary, ostlich von Odessa durchgeführt. Diese Expedition wurde aufgrund des Vertrags zwischen dem Archäologischen Institut der Jagiellonen Universität in Krakau und dem Archäologischen Museum in Odessa organisiert. Die Ausgrabungsarbeiten umfaßten nord-östlichen Teil des Siedlungsgebietes, wo man auch weitere Ruinen eines, teilweise in den 80-er Jahren erforschten, umfangreichen Baukomplexes freigelegt hat. In dem süd-westlichen Teil der Siedlung hat man einen neuen Einschnittsgraben realisiert, in dessen Bereich man ein Straßenfragment mit den entlang verlaufenden Gebäuden aus gebrochenem und gehautem Stein auf Tonmörtel identifiziert hat. Die in Zolnik aufgenommenen Ausgrabungsarbeiten führten zur Freilegung

einer 2,5 m breiten Sequenz der Aufschichtungen aus denen Zolnik gebaut wurde, und zur Gewinnung eines reichen Fundmaterials. Auf der Nekropole hat man über 1500 qm untersucht, wobei man 63 Objekte freigelegt hat. Es waren hauptsächlich Nischengräber aber auch Katakomben – und Grubengräber sowie auch Opferstellen. Die Grabarchitektur, Ritusform und auch Inventarcharakter weisen solche Merkmale auf, die charakteristisch für das griechische aber auch skythische ethnischmilieu sind.

Die gewonnenen Materialien lassen die Vermutung zu, daß sich dieser Košary-Komplex (es ist nicht ausgeschlossen, daß es sich hier um das aus den antiken schriftlichen Überlieferungen bekannte junge Odessos handelt) vor allem in der zweiten Hälfte des IV und ersten Hälfte des III Jhs. v. Ch. entwickelte, wobei die Anfänge der Nekropole sich auf mindestens V Jh. v. Ch. beziehen.

**Польско-украинские археологические исследования античных памятников
в Кошарах у Одессы**

Резюме

В 1998-1999 гг. польско-украинская экспедиция вела исследования античного комплекса (остатки поселения, зольник-жертвенник- eschara и некрополь) в местности Кошары восточнее Одессы. Работы осуществлялись согласно договору о сотрудничестве между Институтом археологии Ягеллонского университета в Кракове и Археологическим музеем в Одессе. Исследовалась северо-восточная часть поселения, где были выявлены новые участки сооружений, частично открытые еще в 80-х годах. В юго-западной части поселения заложен раскоп, в пределах которого зафиксирован фрагмент улицы с домами, возведенными из каменных плит и блоков на глиняном растворе. В результате раскопок зольника

установлен характер наслоений 2,5 метровой мощности и добыт многочисленный вещевой материал. В пределах некрополя исследовано 1500 кв.м, где выявлены 63 объекта. Это были погребения в нишах (в основном), катакомбные, ямные, а также места для жертвоприношений. Типы могил, форма погребального обряда, сопровождающий инвентарь определяют черты, присущие как греческой, так и скифской этнической общности. На основании полученных материалов можно сделать вывод, что кошарский комплекс (античная Одесса) развивался прежде всего в четвертом и первой половине III века до н.э., хотя начало функционирования некрополя относится к V в. до н.э.